

PEDAGOGY

СТРУКТУРА КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МИСТЕЦЬКИХ ДИСЦИПЛІН: СУЧАСНИЙ ФОРМАТ

к. філолог. наук, *Лунак Н. М.*

Україна, Тернопіль, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка;
докторант кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/30042019/6447

ARTICLE INFO

Received: 12 February 2019

Accepted: 22 April 2019

Published: 30 April 2019

KEYWORDS

communication,
communicative competence,
teachers of artistic disciplines,
system,
structure,
criteria,
components,
indicators.

ABSTRACT

The article deals with the essence of communicative competence of future teachers of artistic disciplines in the context of modernizing education and expanding the boundaries of art communication. The theoretical analysis of scientific sources on the problem of formation of communicative competence of future teachers, in particular, teachers of artistic disciplines has been carried out. The own definition of the notion «communicative competence» taking into account modern requirements for the professional training teacher of art has been proposed. The main tendencies for the structure of components of communicative competence as a system have been revealed. The own vision of the structure of communicative competence of future teachers of artistic disciplines, which is presented as a model, has been substantiated. The main structural elements have been demonstrated: criteria (axiological, cognitive, personal-active), components (valuable-motivational, informational-semantic, algorithmical-active, artistic-creative), indicators of formation of communicative competence.

Citation: Лунак Н. М. (2019) Struktura Komunikatyvnoi Kompetentnosti Maibutnikh Uchyteliv Mystetskykh Dystsyplin: Suchasnyi Format. *International Academy Journal Web of Scholar*. 4(34). doi: 10.31435/rsglobal_wos/30042019/6447

Copyright: © 2019 **Лунак Н. М.** This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. У часи модернізації системи вітчизняної освіти майбутньому вчителю мистецьких дисциплін належить пройти складний шлях професійного становлення не лише в площині засвоєння необхідних фахових знань, але й у координатах осмислення наукових уявлень про сенс естетичного та художнього. Оновлена система мистецької педагогічної освіти покликана забезпечити підготовку вчителя, який буде компетентним у багатьох аспектах, передусім в особистісно-ціннісному ставленні до мистецтва (як здобутку цивілізації), до мистецьких артефактів, до суб'єктів художньої комунікації; в розумінні художньої мови (лексики, значень, символів, смислів тощо), у розвитку творчої самостійності та самоствердженні; у здатності спілкуватися мовою мистецтва на всіх рівнях комунікації (академічній, художній, міжособистісній, особистісній) тощо. Здатність успішно вирішувати вищезазвані завдання, а також уміння організувати педагогічну взаємодію засвідчуватиме комунікативну компетентність учителя – необхідну умову високого результату його фахової компетентності. Проблему формування комунікативної компетентності майбутніх учителів мистецьких дисциплін варто розглядати в новому форматі, тобто у взаємодії художнього мислення та продуктивної комунікативної дії. 3

огляду на те, мета статті полягає в обґрунтуванні структури комунікативної компетентності майбутніх учителів мистецьких дисциплін з урахуванням сучасних тенденцій розвитку художньої комунікації та створенні моделі цієї структури.

Результати дослідження. Аналізуючи комунікативну компетентність як цілісну систему, звертаємо увагу на різні погляди науковців щодо її структурних елементів, зокрема виокремлення ними декількох компетенцій: предметної, культурної, мовної, комунікативної (Ф. Бацевич); мовної, предметної, прагматичної (Д. Ізаренков); лінгвістичної, соціокультурної, стратегічної, професійної (С. Козак); лексичної, граматичної, фонетичної (Ю. Федоренко), мовної, мовленнєвої, соціолінгвістичної (О. Савченко) та ін. Інші науковці структурними елементами комунікативної компетентності вважають наступні компоненти: мотиваційно-ціннісний, діяльнісний, когнітивний (І. Когут); лінгвістичний, прагматичний, соціокультурний (О. Павленко); гностичний, конативний та емоційний (С. Максименко); мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний (Н. Ашиток); когнітивний, виконавський, емоційний (Н. Волкова); пізнавальний, емоційний, поведінковий (Т. Скорик); мотиваційний, аксіологічний, інформаційно-змістовий, операційно-діяльнісний (Н. Зверева); змістовий (знання), процесуальний (уміння), аксіологічний (цінності, орієнтації), самореалізаційний (активність, самостійність), креативний (творчість) (Л. Масол) тощо. Зарубіжний досвід щодо виокремлення структурних елементів також неоднозначний. Дослідники пропонують у структурі комунікативної компетентності розглядати такі компоненти, як знання, уміння та мотивацію (Б. Шпітсберг, В. Купах) або сукупність компетенцій: дискурсивної, граматичної, соціолінгвістичної, стратегічної (М. Кенел); мовної, стратегічної, психомоторної, ілюкативної (Л. Бахман, А. Палмер) тощо. Підсумовуючи сучасні дослідження щодо структури комунікативної компетентності, погоджуємося з висновками Н. Зверєвої, котра зазначає, що більшість науковців виокремлюють комунікативні знання (знання про спілкування, його різновиди, методи та прийоми, фази, закономірності розвитку); комунікативні здібності (природна обдарованість людини, комунікативна продуктивність) та комунікативні вміння (перцептивно-рефлексивні, експресивні, конструктивні), а структуру, зазвичай, розглядають, як єдність мотиваційного, аксіологічного, інформаційно-змістового та операційно-діяльнісного компонентів [10, с. 19-20].

Взявши до уваги досвід вітчизняних і зарубіжних учених з проблеми теоретичного обґрунтування сутності комунікативної компетентності та її складових, а також враховуючи особливості мистецької освітньої галузі, пропонуємо власне визначення та структурну модель. На нашу думку, *комунікативна компетентність майбутніх учителів мистецьких дисциплін – це здатність особистості до безпосереднього та опосередкованого конструктивного спілкування з іншими суб'єктами (медіасуб'єктами) та об'єктами (медіаоб'єктами) художньо-творчої діяльності на основі власних психофізичних ресурсів і комплексних знань законів і принципів комунікації.*

Цілісність комунікативної компетентності як певної системи (феномена) розглядаємо у єдності та взаємодії трьох складових – аксіологічної, когнітивної та особистісно-діяльнісної, які слугуватимуть критеріями сформованості означеної компетентності, адже акумулюють найважливіші едукативні фактори – мотивацію, знання, здобуті в процесі фахової підготовки, уміння й навички та особистісний досвід. Беремо до уваги твердження А. Галімова про те, що «кожний критерій виражає вищий рівень розвитку явища і є ідеальним зразком для порівняння з реальними явищами за допомогою якого можна встановити ступінь відповідності наявного рівня сформованості компетентності» [7, с. 93]. У структурі комунікативної компетентності виокремлюємо чотири компоненти: ціннісно-мотиваційний (аксіологічний критерій); інформаційно-змістовий (когнітивний критерій); алгоритмічно-діяльнісний (особистісно-діяльнісний критерій); художньо-творчий (особистісно-діяльнісний критерій). Таке структурування, на нашу думку, комплексно розкриває загальнопедагогічне тлумачення поняття «комунікативна компетентність», а запропонована модель – зміст цього поняття. Вибір зображення моделі у формі кола не випадковий. Як відомо з психології (психогеометрія С. Деллінгера), саме ця геометрична фігура орієнтує на суб'єктивний фактор будь-якої проблеми, символізує толерантність у взаєминах (див. Рис. 1).

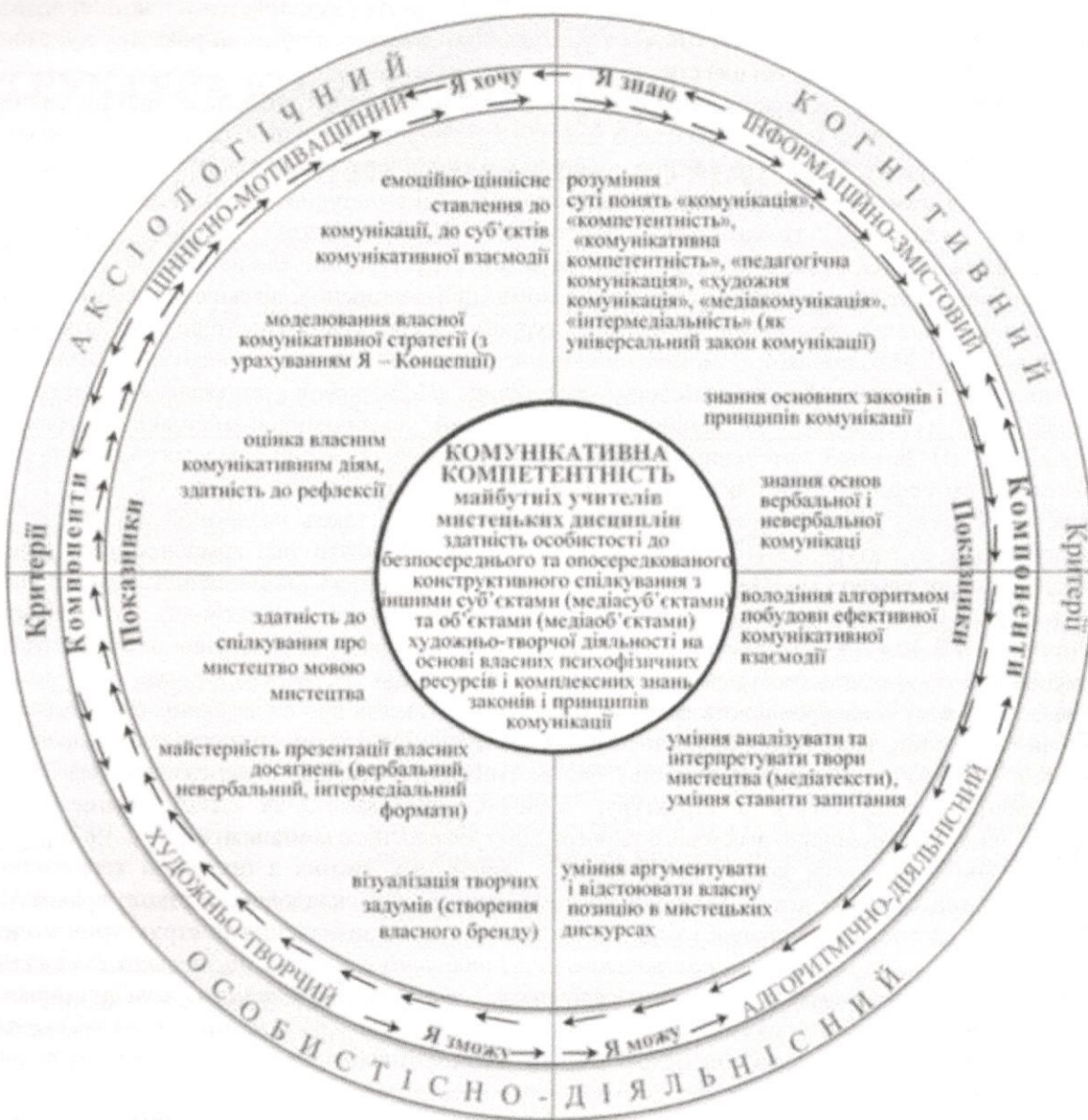

Рис. 1. Модель структури комунікативної компетентності майбутніх учителів мистецьких дисциплін

Кожен компонент системи володіє показниками, що характеризують його сформованість за відповідним критерієм. У визначенні показників, наголошує В. Багрій, необхідно дотримуватись чітких вимог, а саме: «чіткість змісту показників, можливість їх виміряти; системність показників, що повинна забезпечувати найбільш повну характеристику досліджуваного процесу, гнучкість, адаптивність, здатність відобразити всі можливі зміни об'єкта; результативність та ефективність показників» [3, с. 10].

Аксіологічний критерій комунікативної компетентності засвідчує ціннісне ставлення суб'єктів взаємодії до процесу комунікації, до себе, до іншого суб'єкта (на основі взаємних гуманістичних установок, психологічної рівності партнерських позицій), передбачає обмін думками, почуттями, враженнями, ставленнями, смислами у спілкуванні тощо. Важливу роль у консолідації людських спільнот, формуванні системи цінностей і зміцненні духовного потенціалу особистості відіграє мистецтво, яке в дидактичному аспекті виступає ефективним засобом та інструментом комунікації, а в світоглядному – критерієм самоідентифікації, адже сприйняття, пізнання та інтерпретація мистецького твору відбувається за законами спілкування (знако/сміслообміну).

Ціннісно-мотиваційний компонент комунікативної компетентності відображає ступінь усвідомлення студентами власної причетності до художньо-творчого дискурсу, їх емоційно-ціннісне ставлення до художньої комунікації (та медіакомунікації), до суб'єктів (та медіасуб'єктів), до мистецьких артефактів; бажання вільно висловлювати власну позицію стосовно будь-яких питань, пов'язаних з професійною діяльністю, особливо таких, які стосуються оцінки художніх творів, різних мистецьких подій, явищ тощо; розуміння сутності та універсальної природи мистецтва, осмислення стимулюючої ролі (активності) художньої «матерії» у творенні культурно-історичного тексту, а також сприйняття естетичної реальності не лише як форми відображення, але й специфічного чинника активного функціонування людини в культурному просторі, соціумі. Погоджуємося з думкою Н. Ашиток про важливість готовності до систематичного професійного вдосконалення та прагненні до саморозвитку та самоорганізації [2, с. 11], що є ключовим мотивом успішного особистісного зростання, а в арт-середовищі сприятиме виробленню власної комунікативної стратегії. Слушно зазначає М. Бровко, що «саме в мистецтві індивід може знайти те, що сприяє творчому відношенню до світу в цілому і до окремих форм його буття» [5, с. 5]. В сумісній художній комунікації формується здатність людини до самоусвідомлення, тобто рефлексії – осмислення передумов, закономірностей і механізмів власної діяльності, соціального та індивідуального способу існування. В результаті такого осмислення вибудовується образ власного «Я», який відображає реальне «Я» в системі сумісної міжособистісної діяльності.

У спілкуванні найкраще відображаються мотиваційні основи комунікативної діяльності: соціальні установки, етичні та професійні цінності, цільові орієнтири, узгодженість професійної, художньої, міжкультурної комунікації тощо. В аксіологічних процесах простежується формування особистісної ієрархічної системи цінностей як цілісної структури, що виявляється в поведінкових актах, зокрема у ставленні суб'єкта до світу й інших у формі фіксованих настанов [13, с. 66].

Проблема цінностей тісно пов'язана з проблемою вибору та узгоджується з бажанням отримати те, чого бракує людині для внутрішньої рівноваги. Психолог культури Л. Аноллі вважає, що саме цінності виконують мотиваційну функцію, будучи стимулами, регуляторами та направляючими поведінки. Вчений констатує: «цінності – це також критерії, згідно з якими розробляється система очікувань і стимулів» [1, с. 303]. Ціннісно-мотиваційний компонент увиразнений особистісною установкою «Я ХОЧУ», в якій акумульовані бажання, прагнення, інтереси, захоплення людини. Ми погоджуємося з думкою Т. Вагнера та Т. Алабай, що не всі форми мотивації мають однаковий вплив на поведінку чи творчу діяльність. Учені вказують на зовнішню та внутрішню мотивації, вважаючи продуктивнішою останню, адже зовнішня, як правило, пов'язана з матеріальними чинниками, а основою внутрішньої є усвідомлення власного призначення [6, с. 34]. Аксіологічний критерій, зокрема ціннісно-мотиваційний компонент комунікативної компетентності майбутніх учителів мистецьких дисциплін визначатиметься такими показниками: емоційно-ціннісне ставлення до комунікації та суб'єктів комунікативної взаємодії; моделювання власної комунікативної стратегії з урахуванням Я – Концепції; оцінка власним комунікативним діям, здатність до рефлексії.

Когнітивна складова комунікативної компетентності майбутніх учителів мистецтва насамперед узагальнює важливість інтелектуального осмислення особистісного досвіду, охоплює загальне розуміння сутності комунікації (зокрема художньої), медіакомунікації як феноменів взаємодії; компетентнісного підходу як вихідної позиції, що складає основу художньо-професійної діяльності, зокрема розуміння специфічних законів художньої творчості; знання сутності міжособистісних взаємодій і взаємовпливів. Розуміння об'єктивних законів природи, суспільства і людського мислення сприяє задоволенню важливої потреби людини – пізнанні світу та самої себе у цьому світі. Психічні процеси (відчуття, сприймання, пам'ять, уява, мова, мислення) є тими фундаментальними компонентами когнітивної системи, що забезпечують виконання всіх етапів процесу пізнання: відображення предметів і явищ (та їхніх окремих властивостей), які безпосередньо діють на наші органи чуття, відображення минулого досвіду, створення нового образу на основі попереднього досвіду, комбінування системою загальноприйнятих (у культурі чи суспільстві) знаків для вираження думок, відображальна діяльність, яка дозволяє пізнати сутність предметів і явищ, їх взаємозв'язок, закономірність розвитку. Когнітивний критерій увиразнює осмислену роль комунікативної

компетентності у пізнанні іншої людини, зокрема здатності ефективно реалізувати комунікативну дію в різних формах спілкування, розуміння основних законів і правил комунікації, представлений інформаційно-змістовим компонентом, що деталізує загальні установки критерію, актуалізує психологічну позицію особистості у формі виразу «Я ЗНАЮ».

Інформаційно-змістовий компонент комунікативної компетентності тісно пов'язаний з категорією «знання», що розглядається як соціокультурне явище в різних проекціях: філософських, психологічних, культурологічних, педагогічних тощо. У педагогіці це поняття розглядається з багатьох позицій: предметні знання різного ступеня узагальнення; знання способів дій, у тому числі розумових; знання норм, на основі яких формуються уміння і навички міжособистісних стосунків; знання цінностей, що відбивають характер політичних, світоглядних, моральних, естетичних та ін. орієнтацій. [9, с. 152].

Комунікативні знання в контексті педагогічної діяльності зводяться, насамперед, до розуміння сутності комунікації як спільної діяльності учасників (комунікантів), у процесі якої вони виробляють спільні (до певної межі) погляди на речі та дії з ними, а також як особливу мовленнєву діяльність, у процесі якої відбувається обмін значеннями або інформацією між індивідами (від джерела (адресанта) до одержувача (адресата) засобами спільної системи символів або коду [15, с. 12].

Змістовий компонент передбачає знання основних принципів комунікації, що забезпечуватиме продуктивну взаємодію. Фундаментальними вважаємо напрацювання теоретика комунікації Е. Гріффіна щодо виокремлення десяти ключових аспектів, які об'єднують численні комунікативні теорії, розкривають суть внутрішньої та зовнішньої комунікації. Такими аспектами є *мотивація* (потреби та бажання, які мотивують чи змушують людей думати, відчувати й діяти так, як вони цього прагнуть); *образ власного «Я»* (ідентичність; сукупність уявлень людини про саму себе, що залежить від реакції інших на цю людину, тобто Я – Концепція); *достовірність* (надійність і авторитетність джерела інформації); *очікування* (те, що люди прогнозують, а не те, що вони хочуть, щоб відбулося; передчуття майбутніх дій партнера/ів у спілкуванні та передбачення його/їхньої зворотної реакції); *адаптація до аудиторії* (врахування специфічних характеристик аудиторії та особливості умов комунікації); *соціальне конструювання* (колективне створення реального тексту); *загальне значення* (загальна інтерпретація людей чи взаємне розуміння того, що означає вербальне чи невербальне повідомлення); *нарратив* (історія; слова та дії, які мають значення для тих, хто створює чи інтерпретує їх); *конфлікт* (зіткнення протилежнонаправлених думок, ідей, переконань, інтересів тощо учасників комунікації); *діалог* (естетична завершеність, яка викликає миттєві моменти єдності засобом глибокої взаємної поваги суб'єктів взаємодії). Десять фундаментальних принципів, що об'єднали основні теорії комунікації, сформульовані Е. Гріффіном [8, с. 651 – 671], є своєрідним концентратом змісту комунікативних знань, необхідних у будь-якій сфері професійної діяльності за типом взаємодії «Людина – Людина».

Інформаційно-змістова складова комунікативної компетентності майбутніх учителів мистецьких дисциплін охоплює ще один аспект знань, пов'язаний із особливою формою комунікації – художньою. У процесі пізнання мистецького твору через такі види діяльності, наприклад, як сприймання, аналіз, інтерпретацію, моделювання тощо відбувається й самопізнання особистості, ототожнення власного «Я» з художнім образом. Саме завдяки такому ототожненню «забезпечується опанування учнями знань про мистецтво, а особливо – про себе в художньому просторі, тобто відбувається самопізнання через проживання й утворення цінностей – як свідомо вибудований шлях до духовної досконалості» [12, с. 13]. Розглядаючи художню комунікацію крізь призму взаємодії суб'єктів (і об'єктів) діяльності як специфічної форми передачі інформації засобами мистецтва, необхідно враховувати всі можливі комунікативні пари чи групи, які беруть участь в художньому дискурсі: мистецький твір – реципієнт; митець – реципієнт; реципієнт – реципієнт; реципієнт – мистецький твір – реципієнт; митець – культурний простір (соціум, художній процес, міжмистецький дискурс, історична епоха тощо); митець – мистецький твір; митець – митець; суспільство – митець – мистецький твір – реципієнт; мистецький твір – образ автора.

Художня комунікація в інформаційному середовищі тісно пов'язана з функціонуванням нових медіа, відтак засвідчує перехід до нової технокультурної парадигми – медіакультурної (цифрової). Завдяки цифровим технологіям, зокрема необмеженим можливостям модальних

реконструкції, відбувається перевизначення культурних об'єктів, а можливість переведення об'єкта з одного формату в інший за законом транскодування (завдяки відповідним комп'ютерним програмам) дає змогу реципієнту бути співучасником медіаконтенту, співавтором нових мистецьких форм. Комп'ютеризація культури (термін Л. Мановича) спричинила появу візуально-екранного тренду художньої комунікації як специфічного чинника естетичної моделі сучасної культури спілкування. З огляду на це, важливість формування медіаграмотної особистості в умовах освітнього середовища беззаперечно. Вважаємо, що у «базу даних» комунікативної компетентності майбутнього фахівця, зокрема вчителя мистецтва, необхідно «завантажити» діапазон знань, які допоможуть розвинути «здатність до сприймання, аналізу, оцінки і створення медіатекстів, до розуміння соціокультурного і політичного контексту функціонування медіа, а також здатність бути носієм і передавачем медіакультурних смаків і стандартів, вступати в медіадіалог між виробниками і споживачами інформації, створювати нові елементи медіакультури сучасного суспільства» [4, с. 43]. Художня комунікація в медіапросторі засвідчує появу нового суб'єкта – медіасуб'єкта, спілкування якого не обмежується рамками академічного чи соціального середовища, сьогодні він є активним учасником і співучасником глобального освітнього, мистецького, культурного процесу. Також це стосується нового об'єкта – медіаоб'єкта, що є продуктом конкретного автора, або авторство якого невизначене, неконкретизоване. Перебуваючи на межі двох світів: реального та віртуального, людина сучасної цифрової епохи пізнає дійсність, зокрема світ мистецтва, завдяки різним медіа (традиційними та новітніми).

Показниками когнітивного критерію, зокрема інформаційно-змістового компонента передусім є ті знання, які необхідні для ефективної комунікації. Важливо, щоб студенти розуміли суть базових понять («комунікація», «компетентність», «комунікативна компетентність», «педагогічна комунікація», «художня комунікація», «медіакомунікація» та «інтермедіальність» (як універсальний закон комунікації)); володіли знаннями основного закону (суть взаємодії) принципів і правил комунікації, основами вербальної і невербальної комунікації з метою їхнього застосування в навчальній діяльності та в житті.

Особистісно-діяльнісний критерій комунікативної компетентності актуалізує насамперед постулат взаємодії людини зі світом, що «реалізується в генетичній і функціональній, змістовій і структурній, репродуктивній і продуктивній єдності та протилежності зовнішньої та внутрішньої, матеріальної та ідеальної, неспіхичної та спіхичної людської активності в усіх видах і формах діяльності» [16, с. 23].

Освітні стандарти освіти XXI століття визначаються з урахуванням пріоритетної ролі суб'єкта у процесі навчально-виховної діяльності як носія певного соціокультурного середовища та унікального індивідуального досвіду, тому зусилля педагогів і психологів, як слушно зазначає Т. Левченко, потрібно насамперед спрямовувати «на вивчення особистості студента, його готовності до навчальної дії, особистісного ставлення до освітнього процесу, що дозволяє відпрацювати специфічні стратегії і тактики спілкування, моделювання, заснованих на спільній узгодженій діяльності студента і викладача, при оптимальній реалізації можливостей кожного з них» [13, с. 95 – 96]. Педагогічна діяльність в сучасних закладах освіти має стати джерелом енергії для саморозвитку і творчого зростання особистості, групи, академічного трудового колективу за умови розвинених комунікативних умінь і навичок, тобто здатності відправляти й приймати інформацію, критично її аналізувати та переробляти.

Алгоритмічно-діяльнісний компонент характеризують такі показники, як володіння алгоритмом побудови ефективної комунікативної взаємодії; уміння аналізувати та інтерпретувати твори мистецтва, уміння ставити запитання; аргументувати і відстоювати власну позицію в мистецьких дискурсах. Цей компонент комунікативної компетентності деталізує загальні установки когнітивного критерію, актуалізує стійку психологічну позицію особистості у формі виразу «Я МОЖУ». Показниками художньо-творчого компонента комунікативної компетентності майбутніх учителів мистецьких дисциплін визначено здатність до спілкування про мистецтво мовою мистецтва; майстерність презентації власних досягнень (вербальний, невербальний, інтермедіальний формати); візуалізація власних творчих проєктів (створення власного Бренду). Психологічна позиція в площині художньо-творчої діяльності визначається особистісною установкою «Я ЗМОЖУ» і спроектована на майбутній успішний результат.

Висновки. Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів мистецьких дисциплін у час становлення української нації та оновлення системи освіти потребує особливої уваги, адже вчитель мистецтва, насамперед, є транслятором духовних народних скарбів, його естетичної культури, а мистецтво як форма культури відіграє важливу роль у консолідації людських спільнот, формуванні системи цінностей і зміцненні духовного потенціалу особистості. У дидактичному аспекті мистецтво є ефективним засобом та інструментом комунікації, а в світоглядному – критерієм самоідентифікації, адже сприйняття, пізнання, та інтерпретація мистецьких творів відбувається за законами комунікації (знако/сміслообміну). Комунікативна компетентність майбутнього вчителя мистецьких дисциплін – це здатність особистості до безпосереднього та опосередкованого конструктивного спілкування з іншими суб'єктами (медіасуб'єктами) та об'єктами (медіаоб'єктами) художньо-творчої діяльності на основі власних психофізичних ресурсів і комплексних знань законів і принципів комунікації. Цілісність комунікативної компетентності як певної системи (феномена) розглядається у єдності та взаємодії трьох складових – аксіологічної, когнітивної та особистісно-діяльнісної, які слугують критеріями сформованості означеної компетентності. У структурі комунікативної компетентності виокремлено чотири компоненти: ціннісно-мотиваційний (аксіологічний критерій); інформаційно-змістовий (когнітивний критерій); алгоритмічно-діяльнісний (особистісно-діяльнісний критерій); художньо-творчий (особистісно-діяльнісний критерій). Таке структурування розкриває загальнопедагогічне тлумачення поняття «комунікативна компетентність майбутніх учителів мистецьких дисциплін».

ЛІТЕРАТУРА

1. Аноллі Л. Психологія культури / Пер. с італ. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр / Ю. С. Вовк, 2016. – 480с.
2. Ашиток Н. Комунікативна компетентність педагога: структура, етапи формування. // Молодь і ринок. – № 6 (125), 2015. – С. 10 – 13.
3. Багрії В. Н. Критерії та рівні сформованості професійних умінь майбутніх соціальних педагогів // 36. наук. пр. Хмельницького ін-ту соціальних технологій Університету «Україна». – 2012. – №6 – С. 10 – 15.
4. Баришполець О. Т. Український словник медіа культури / Національна академія пед. наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2014. – 196 с.
5. Бровко М. М. Мистецтво: філософсько-культурні виміри. Монографія. – К.: Вид. центр КНУТ, 2008. – 237 с. с. 5.
6. Вагнер Т. Створення інноваторів: як виховати молодь, яка змінить світ. – К.: К. FUND, 2015. – 222 с.
7. Галімов А. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом. – Хмельницький: Вид-во НАДСПУ, 2004. – 376 с.
8. Гриффін Э. Коммуникация: теории и практики / Пер. с англ. – Х.: Изд-во «Гуманитарный центр», Науменко А. А., 2015. – 688 с.
9. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України [гол. ред. В. Г. Кремень]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
10. Зверева Н. Структурні компоненти педагогічної комунікативної компетентності вчителя початкових класів. // 36. наук. пр. «Педагогіка та психологія». – Харків, 2017. – Вип. 58. – С. 18 – 22.
11. Когут І. В. Формування професійної комунікативної компетентності майбутнього вчителя: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04, «Теорія і методика професійної освіти» – Полтава, 2015. – 22 с.
12. Комаровська О. А. Мистецька освіта: передчуття змін і готовність учителя до них // Мистецтво та освіта. – 2017. – Вип. №3 (85). – С. 11 – 15.
13. Левченко Т. І. Концептуальна парадигма розвитку вищої освіти: монографія. – Вінниця: Нова Книга, 2017. – 344 с.
14. Лупак Н. М. Комунікативна компетентність майбутніх учителів мистецьких спеціальностей як предмет наукового дослідження // Науковий вісник Мукачівського держ. ун-ту. Серія: Педагогіка та психологія. – Вип. 2 (8), 2018. – С. 188 – 191.
15. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
16. Суходольський Г. В. Теория деятельности. Математико-психологический подход. – Х.: Изд-во «Гуманитарный центр», 2017. – 216 с.
17. Bachman L. F. and Palmer A. S. The Construct Validation of Some Components of Communicative Proficiency // TESOL Quarterly. – 1982. – Vol.16, September, № 3. – p. 449 – 465.
18. Canal M. From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy // Richards J. and Schmidt R. (eds.) Language and Communication. – London: Longman, 1983. – P. 2 – 27.
19. Spitzberg B. H., Cupach W. R. Inter personal communication competence. – BeverlyHills, CA: Sage, 1984. – 456 p.